ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»
ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 4(20) қазан-желтоқсан 2019
ISSN 2710-3994

Бас редактор:
Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

Абашин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Европа университеті (Ресей)

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызғыз мемлекеттік университетінің ректоры. (Кырғызстан)

Аяған Бүркітбай Ғелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихыинституты директорының орынбасары. (Казахстан)

Әлімбай Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)

Әбусеитова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БжҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Казахстан)

Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағыЕуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)

Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)

Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Жауапты редактор:
Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы
Ғылыми редактор:
Қозыбаева Махаббат Мәліккызы
Редактор:
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы
Жауапты хатшы:
Қоңқабаева Арайлым
Техникалық хатшы:
Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Абашин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт- Петербурге (Россия)

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)

Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государстваКН МОН РК (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)

Кожамжарова Дария Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)

Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)

Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)

Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания) Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана»

Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Гданьска (Польша)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогическийуниверситет (Литва)

Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)

Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)

Таймагамбетов Жакен Кожахметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК,Национальный музей РК (Казахстан)

Ответственный редактор:
Каипбаева Айнагуль Толганбаевна
Научный редактор:
Козыбаева Махаббат Маликовна
Редактор:
Кубеев Рустем Джаулыбайулы
Ответственный секретарь:
Конкабаева Арайлым Нурболатовна
Технический секретарь:
Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:
Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)

Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy ofSciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassievna – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kozodoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy ofSciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)

Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)

Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member ofGerman Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)

Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NationalAcademy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Executive Editor:
Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna

Scientific Editor:
Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Editor:
Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich

Executive Secretary
Konkabayeva Arailym Nurbolatovna

Technical secretary:
Khumarzakh Altynbek

ӘОЖ 930.27(035.3)

ҚАССАҚ ЭТНОНИМІ ЖАЗЫЛҒАН КӨНЕ ТҮРКІ РУНА ЖАЗУЫНЫҢ МАҒЫНАСЫ

Бекжан О.Д.

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, жетекші ғылыми қызметкер, Алматы қ.

Аңдатпа. Еуропадан табылған көне түркі күлбізік жазуларының оқылуы жайындағы пайымдар сілтемеде көрсетілген С.Я. Байчоровтың кітабында баяндалған. Оны бірінші рет ашқан ғалым да жоғарыда келтірген – С.Я. Байчоров. Ол алғашқы еңбек болғандықтан әлі де қосымша зерттеуді қажет етеді. Украинадағы Маныч өзенінен табылған жазудағы таңбалар түгелге жуық орқұн-енесей жазуының таңбаларына сәйкес келеді. Онда түркілік ата-бабалар ақыл ойының озықтығы және қазақ ұлттық есімінің ежелгі түпкі нұсқаларының бірі болып табылатын және ең алғашқы рет ұшырасқан қассақ сөзі жазылған. Кілт сөздер: руна, орқұн-енесей жазуы, күрделі графема, маныч-І жазуы, күлбізік, жәдігер.
Түйін сөздер: жәдігер, маныч-І жазуы, күрделі графема, орқұн-енесей жазуы, күлбізік, руна

ЗНАЧЕНИЯ ДРЕВНЕ ТЮРКСКОГО РУНИЧЕСКОГО ПИСЬМА, ГДЕ НАПИСАН ЭТНОНИМ КАССАК

Бекжан О.Д.

Институт литературы и искусства им. М.О. Ауэзова, ведущий научный сотрудник, г. Алматы

Аннотация. Выводы о прочтении древнетюркских рунических надписей, найденных из Европы, были изложены в книге С.Я. Байчорова, которая указана в ссылке. Так как труд С.Я. Байчорова является изначальным, требует дополнительных уточнений. Знаки надписи, найденной у реки Маныч на Украине, соответствуют знакам орхоно-енисейских рунических письменных памятников, почти полностью. В надписи написаны о наивысшей высоте умственной мудрости предок тюрков и о слове КАССАК, которое является древнейшим вариантом и самым первым письменным археологическим артефактом этнонима КАЗАХ.
Ключевые слова: руна, орхон-енисейская письменность, сложная графема, писменность маныч-1, знак, письменный памятник

THE VALUES OF THE ANCIENT TURKIC RUNIC LETTERS, WHERE THE WRITTEN WORD KASSAK

Bekzhan O.D.

M.O. Auezov Institute of Literature and Arts, leading researcher, Almaty, Kazakhstan

Abstract. Conclusions on the reading of the ancient Türkic runic inscriptions found from Europe were set forth in the book of S. Ya. Baichorov, which is indicated in the link. Since the work of S. Ya. Baichorov is the original, it requires additional clarifications. The signs of the inscription found near the Manych River in Ukraine correspond to the signs of the Orkhon-Yenisei runic written monuments, almost completely. The inscription is written about the highest height of mental wisdom of the ancestor of the Türks and about the word KASSAK, which is the oldest version and the very first written

archaeological artifact of the ethnonym KAZAKH.

Keywords: runa, Orkhon-Yenisei writing, a complex grapheme, writing Manych-1, symbol, written monument.

Кіріспе

1986 жылы Маныч өзенінің бойындағы Житков-II қорымының № 4 обасынан археолог А.И. Семенов [1] көне түркі күлбізік (руна) жазуы бар садақ қаптамасын* тапқан. Қазбаны Е.И. Беспаловтың жетекшілігімен Азов музейінің археологиялық тобы жүргізген. А.И. Семеновтің анықтауына қарағанда бұл – Шығыс Еуропадан табылған, датасы анық белгілі болған көне түркі күлбізік жазуларының бірі.

Жазудың датасы басқа да заттармен бірге табылған екі теңгенің арқасындаанықталған. Оның бірі – Нахр-Тир дирхемі (98 хижра ж. с.,И.Г. Добровольскийдің анықтауы) болса, екіншісі, константинопольдік Лев III-іншінің ертеректегі солиді (717-720 ж., А.И. Семеновтің анықтауы) екен. Енді садақ қаптамаларының суретін келтірейік:

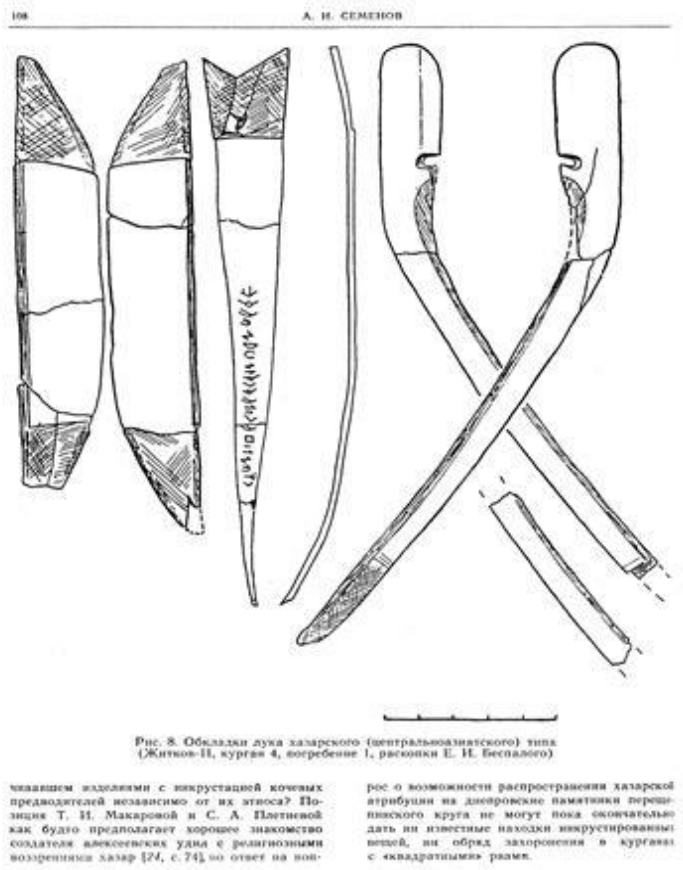
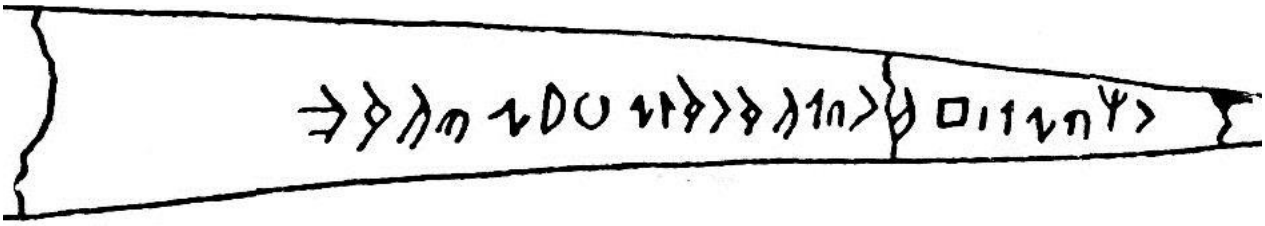

Рис. 8. Обкладки лука хазарского (центральноазиатского) типа (Житков-II, курган 4, погребение 1, раскопки Е. И. Беспалого)

чивавшем изделиями с инкрустацией кочевых предводителей независимо от их этноса? Позиция Т. И. Макаровой и С. А. Плетневой как будто предполагает хорошее знакомство создателя алексеевских удил с религиозными воззрениями хазар [24, с. 74], но ответ на вопрос о возможности распространения хазарской атрибуции на днепровские памятники перешпинского круга не могут пока окончательно дать ни известные находки инкрустированных вещей, ни обряд захоронения в курганах с «квадратными» рвами.

Талқылау

А.И. Семенов жазуда 24 әріп-таңбасы болған дейді. Біздің анықтауымызша одан едәуір көп. Өйткені онда екі күрделі графема (КГ) жазылған, оның біріншісінде 7, екіншісінде 5, жалпы 12 әріп-таңбасы бар. Оған екі шеттегі бөлек жазылған екі НЧ таңбаларын қоссақ, барлығы 36 таңба саны шығады. Енді таңбалар жазылған бөлікті келтірейік. Бұл А.И. Семеновтің интернеттегі жарияланымынан тікелей көшірілді және төмендегі барлық жазу таңбалары осыдан алынды:

Маныч-1жазуының қол көшірмесі

Жоғарыда келтірілген А.И. Семеновтің кескіні қолдан салынған сурет екені көрініп тұр, оны өзі де «рисунок» деп атап көрсеткен. Яғни, жазу– қолмен жазылған көшірме, фотосурет емес. Сондықтан жазу таңбаларының кескінінде толық анықтық болмайды, қолмен көшіруші таңбалардың кейбір бөлшектерін байқамай қалдырып кетуі әбден мүмкін жәйт. Дегенмен, бұл көшірмедегі таңбалар салыстырмалы түрде алғанда анық жазылған. Тек А.И. Семенов 24 деп келтірген таңбалардың үшінші таңбасының оң жақ шеткі шығыңқы бөлшегі осыған ұқсас оныншы таңбада табиғи әсермен өшкен тәрізді. Бұл таңба О<u>Қ</u>^{4} болып оқылады. Енесей жазуында О<u>Қ</u>^{4} , болып оқылатын мына таңбалар жоғары және төмен қаратып қолданыла береді.

Әдістер

Мақаланы жазуда негізінен талдау-түйіндеу, тарихи-салыстырмалы әдісі кеңінен қолданылды. Сондай-ақболжамдау-дәлелдеу, қазақ сөзінің этимологиясы жайындағы бұрынғы мақаланың қазіргі жазба ескерткішімен сәйкестік дәрежесін бағамдау, әріптік-таңбалық ерекшеліктердің орхон енисей жазбаларымен сәйкес келуі мәселелері салыстырмалы түрде талданып, жүйеленуі қаперге алынды.

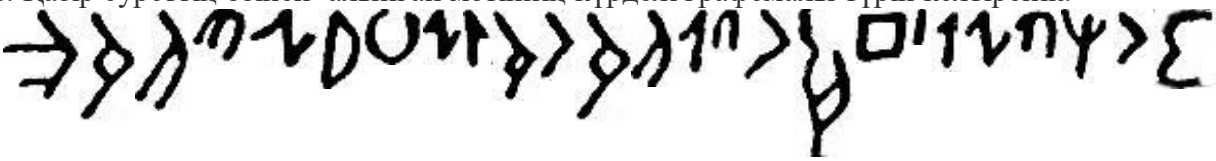
Нәтижесі. Келтіріліп отырған Маныч-1 жазуының өзіндік ерекшелігі бар, ондағы О<u>Қ</u>^{4} таңбасының сол жақтағы, қиғаш, төмен түсірілетін бөлігі ұзынша, доғал болып төмен түсірілген.

Тағы бір ерекшелік деуге келетін таңбалар мыналар: Қ, Н<u>Қ</u>, Б^1 [2]. Бұлардың ішіндегі Қ,

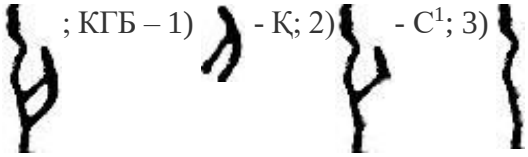
 Б^1 таңбаларын ерекшелік деп атап айтуға келе бермейді. Ондай өзгешеліктер енесей жазуларында кездесе береді. Ал Н<u>Қ</u> таңбасына келетін болсақ, егер бұл таңба бұзылып жазылмаған болса, онда оны ерекшелік деп атап айтуға болады. Өйткені бұл таңба орқұн-енесей жазуындағы Н<u>Т</u> таңбасына ұқсас келіп тұр. Алайда дөңгелек болып жазылатын Н<u>Қ</u> [2, 191-б.] таңбасы да кездеседі. Бұл жазуда Қ таңбасы төрт жерде, екеуі жеке таңба (12, 22-б.) ретінде, екеуі күрделі графема (8, 24-б.) құрамында кездеседі. Осы жазудың өзіндегі Қ таңбаларының өзі екі ерекшелікпен жазылған. Екі жеке таңба мен сегізінші күрделі графема құрамындағы Қ таңбалары өзара ұқсас келсе, төртіншісі, 24 нөмірлі күрделі графема құрамындағы Қ таңбасы <u>ҰУ</u> таңбасының жазылуына орай өзгертілген.

Жазудағы келесі ерекшелік үш НЧ таңбасына қатысты болып отыр. Бұлардың бірінші ерекшелігі үшеуінің де ұштары, енділігі қанша алыс немесе жақын болса да, қаптаманың шеткі жиектеріне ұштасады. Екі шеткісінің аралары тұтас мәтіннен қашық орналасқан. Сондықтан да А.И. Семенов оларды табиғи әсер арқылы түскен сызықтар деп мәтінге қоспаған сияқты.

Ортадағысы күрделі графеманың құрамында болса да, екі ұшы екі жиекке жалғасқан. Біздің ойымызша, бұның үлкен себебі бар. Яғни, үшеуі жиектер арқылы жалғасады да, бірінен кейін бірі қосылып, күшейтпелі мәнмен оқылады. Сөздің өзі де күшейтпелілікті қажет ететін мәндегі АНЧА сөзі. Бұл сөздің мәтіннен араларының ашық қалдырылуы да осы күшейтпелілікке байланысты жасалған деп ойлауға болады, себебі ол орындарға да НЧ таңбалары жазылып оқыла алады. Ол аралықтарға шамамен 7 таңба жазуға болады. Мәтін соңындағы ұзын енді таңбада екі НЧ таңбасы бір-біріне қосылып жазылған, сонда бәрін қосқанда АНЧА сөзі қатарынан он бір рет айтылып күшейтіледі деуге болады. Бұл да мәтінде айтылатын бабалар даналығының бір белгісі екені сөзсіз. Қазір суреттің өзінен алынған мәтіннің күрделі графемалы түрін келтірейік:

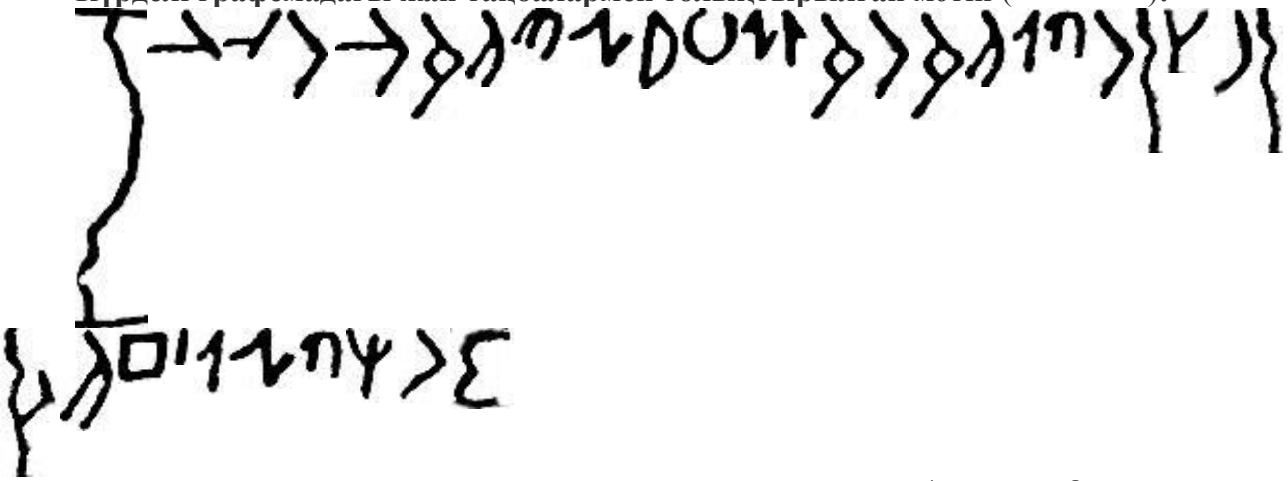
Жай және күрделі графемалы мәтін

Күрделі графемалардың бөлшектенуі (КГБ): КГ I - ; КГБ – 1) - Қ; 2) - С[1]; 3)

- РТ; 4) - ҰУ; 5) - ОДЖ[4]; 6) - Л[2]; 7) - НЧ.

КГ II - ; КГБ – 1) - ҰУҚ[4]; ОҚ[4]; 2) - ҰУ; 3) - Ч; 4) - Қ; 5) - Л[2].

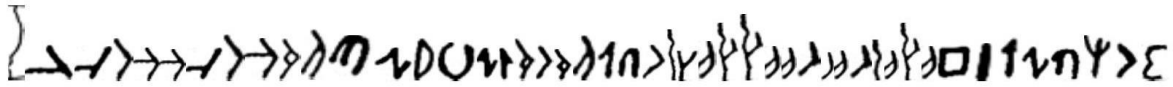
Күрделі графемадағы жай таңбалармен толықтырылған мәтін (КГЖТТМ)**:**

Транскрипциясы: аНЧа, аНЧа, аНЧа, аНЧа... ҰУЧҰУҚ[4] АПа еС[2]і аШыҚ, аС[1]..., аРТҰУ..., ОДЖ[4]... ... ... еЛ[2]і, аНЧа, аНЧа, аНЧа, аНЧа... ОДЖ[4]ҰУҚ[4] аПа, аҚа, аМа ҰУМЫ аНҚ аЙ[1], АБ[1]а, аҚа, аМа ҰУҚ[4]ҰУЧы Қ... ... ... еЛ[2] ...аНЧа, аНЧа, аНЧа, аНЧа.

Аудармасы: Сонша, сонша, сонша, сонша... ұшқыр ата-баба-мама-ана есі ашық, ас..., арты..., оз... ... ... елі, сонша, сонша, сонша, сонша... озық ата-баба-мама-ана, әке, шеше ом-ойы анық, ай(қын), ата-баба-мама-ана, әке, шеше ұғұмы қ... ... ... (б... ... ...) ел ... сонша, сонша, сонша, сонша.

Күрделі графемадағы жай таңбалармен және сол жай таңбалардың қайталанып оқылуы арқылы толықтырылған мәтін:

Транскрипциясы: аНЧа, аНЧа, аНЧа, аНЧа... ҰУЧҰУҚ^{4} АПа еС^{2}і аШыҚ, аС^{1}ы**Қ$_{6}$** аРТҰУ**Қ$_{6}$**, ОДЖ^{4}**ҰУ$_{6}$Қ$_{6}Қ_{6}$аС$^{1}{}_{6}$С$^{1}{}_{6}$аҚ$_{6}$** еЛ^{2}і, аНЧа, аНЧа, аНЧа, аНЧа... ОДЖ^{4}ҰУҚ^{4} аПа, аҚа, аМа ҰУМЫ аНҚ аЙ^{1}, АБ^{1}а, аҚа, аМа ҰУҚ^{4}ҰУЧы Қ**ОҚ$^{4}{}_{6}$ҰУ$_{6}$Ч$_{6}$** еЛ^{2} ...аНЧа, аНЧа, аНЧа, аНЧа.

Аудармасы: Сонша, сонша, сонша, сонша... ұшқыр ата-баба-мама-ана есі ашық, асы**қ**, арты**қ**, озы**ққассақ** елі, сонша, сонша, сонша, сонша... озық ата-баба-мама-ана, әке, шеше ом-ойы анық, ай(қын), ата-баба-мама-ана, әке, шеше ұғұмы қ**оқуш** (б**иік**) ел ... сонша, сонша, сонша, сонша.

Келесі міндет мәтін оқылымына түсініктеме жасау мәселесіне келсек, көне түркі күлбізік жазба ескерткіштерінде өнікті де жиі қолданылатын күрделі графема арқылы жазудыең алғаш ашқан және ғылым әлеміне қосқан ғалым С.Я. Байчоров [3] болатын. Оның сол жаңалығын оқыған 2000 [2, 161-249-бб.] жылдан бергі көне түркі жазба ескерткіштері бойынша жүргізген зерттеулеріміз арқылы көптеген күрделі графемалар ашылып, бұрынғы ғалымдар оқи алмаған жаңалықтар ғылыми айналымға қосылды. Онда күрделі графемалардағы таңбалар қайталанып оқылып, мағынаны толықтырып отыру жиі кездеседі. Яғни, күрделі графема жай таңбаларды қайта-қайта жазудан құтқарып, көп орынды алмау үшін қолданылатын өте тиімді әдіс. Бұл біздің ата-бабаларымыздың даналықтарының нақты айғақтарының бірі екенін көп жылғы тәжірибеміз арқылы нық қуаттай аламыз. Жоғарыдағы КГЖТТМ-де күрделі графемада оқылған таңбаларды ғана келтірген мәтіннің мағынасы толық болмай қалғаны анық көрініп тұр. Ал таңбалардың қайталанып оқылуы қолданылған мәтіннің анағұрлым толықтығы айқын аңғарылады. КГЖТТМ-дегі көп нүктелер қайталанып оқылуға тиіс таңбалардың орнына және жобамен шамаланған АНЧА сөздерінің орнына қойылды. Транскрипциядағы (**Қ$_{6}$**) алты саны таңбаның қайталанып оқылуын білдіреді. ҚАССАҚ сөзіндегі таңбалардың қайталанып оқылуының қажеттігін мәтіндегі еЛ^{2}і болып оқылатын таңбаның жазылуы анық дәлелдейді. Өйткені ЕЛ сөзі елдің атын келтіруді керек етеді.

Мәтіндегі таңбалардың қайталанып оқылуы арқылы ашылған ұлтымыз үшін **ҮЛКЕН, ОРАСАН-ЗОР, ҰЛЫ ЖАҢАЛЫҚ,** ұлттық атымыз **ҚАССАҚ**-тың көне түркі күлбізік жазба ескерткішінде жазылып, оқылғанын ағайындардан сүйіншілеп жариялаймыз. Бұл – қассақ-қазақ ұлтесімі (этноним) Күлтегін жазуындағы алғаш жазылған *ҚЫРҒЫЗ* ұлтесімінен аттай 12 жылға ерте бізіктелген. Біздің ҚАЗАҚ атты ұлтесіміміздің дәл осылай, ҚАССАҚ болып айтылудан туғаны жайындағы зерттеу жұмысымыз студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстары бойынша өткен конкурста жеңімпаз болып, бірінші дәрежелі дипломмен марапатталуға игі үлес қосқаны есімізде. Ол кезде мен 1983-1984 жылдары дайындық курсында оқып жүрген едім, тақырыпты жетекшім, сол кездегі филология ғылымдарының кандидаты Берікбай Сағындықұлына өзім ұсынған болатынмын. Ағайымыз қазір доктор, профессор, Әл-Фараби атындағы Қаз ҰМУ-да қызметін жемісті еңбектерімен жалғастыруда. Ол зерттеу қысқа түрде баспасөзде жарияланған [4] да еді.

Ол кездегі зерттеуімізде, білім деңгейіміздің шамасына қарай сөздің ҚАС және САҚ тайпаларының қосылып айтылуынан пайда болғаны туралы ғана сөз болған еді. Кейінгі мақалаларымызда қазақ атауы*қанқ-сақ> қай-сақ > қасақ> қазақ* [5] болып өзгерген деген де ой білдірген едік. Бұл да бір жаңа сөздің тууының бір нұсқасы болып қала берер, өйткені тарихымызда қайсақ аталу кезеңі де кездескені мәлім.

Қазір біз аталмыш түбірлердің мағынасы және қалай пайда болғаны жөнінде сөз қозғаймыз. Жалпы бұрынғы еңбектерде<u>ҰУ</u>ДЖ[4], ОДЖ[4] [6]таңбасы мен <u>ҰУ</u>М, ОМ (ақыл, ой) [5],[6] сөзі хақында және топан судан кейінгі адамзат тарихы **НУХ** (а. с.) пайғамбар бабамыздан басталатыны жайында да айтып келеміз. Оның үш ұлы – **САМ**, **ХАМ**, **ЙАПЕТ**терден қазіргі бүкіл адам баласы тараған. Самның мағынасы – **КҮН**, Хамның мағынасы – **АЙ**, ал Йапеттің мағынасы – **ЖҰЛДЫЗ** болады. Бұл Йапет есімі қазақ тілінде қосымша ҚҰЗ болып та аталған. Құз атауы ұяңданып ОҒЫЗ болып айтылуға көшкен. Біз бұл Йапет-Оғызды ОҒЫЗ-І деп, ал бұл кісінің ұлы ҚҰЗ-ОҒЫЗды ОҒЫЗ-ІІ деп ерекшелеп айтуды ұсынамыз. талған. түрі, ал екі тілде де бірдей айтылатын кіші (маленький) сөзі өзбек Осы дәстүр ұласа келе, бабамыз Йапет~Жұлдыз~Құз (ОҒЫЗ-І) балаларының аттары да қазақ тілінде КҮНҚ (күн), САҚ~САР (ай), ҚҰЗ (жұлдыз) болып қойылуға жалғасқан. Яғни, үлкен ұлға үлкен, ортаншыға ортаңғы, кішіге кіші космоним атаулары қойылған. Құз сөзінің нұсқатүрлері Қаз~Қас// Қыз~Қыс болса, бұлардың жіңішке нұсқалары Кез~Кес// Кіз~Кіс болады. Келтірілген нұсқатүрлердегі З – Ж- ға, С –Ш- ға сәйкес дыбыстар болғандықтан бір-бірімен алмаса береді. Бұл сөздердің мағыналары негізінен кішілікті, қысқалықты білдіреді. Бұларды өз антонимдерімен салыстыра мысалға келтірсек, түсініктірек болады: Қыз↔Жігіт, Қыс↔Жаз, Кісі~Кіші (өзбек)~Кіжі (алтай)↔Үлкен. Бұндағы Кісі сөзі қазақ тілінде Кіші (маленкий) сөзінің мағынасын білдірмейді, бірақ өзбек тіліндегі Кіші (человек) сөзінің мағынасын білдіре алады. Өзбек тіліндегі Кіші (человек) сөзі қазақ тіліндегі Кісі сөзінің сәйкес түрі, ал қазақ тіліндегі Кіші (маленький) сөзі өзбек тілінде **КИЧИК** болып айтылады, бұл – ежелгі заманнан қолданылып келе жатқан нұсқа. Сонда бабамыздың қосымша аты Кічік~Кісік// Құзық~Қасақ~Қазақ деген ежелгі түбірлерден туғаны белгілі болады. Сонымен қысқарта айтқанда Қаз~Қас – жұлдыздық мәннен шыққан кішілікті білдіретін,ал **САҚ** сөзі **ҚАС** сөзінің керісінше айтылуынан туған сөздер деп тұжырымдаймыз. Тілімізде оның да кішілікті білдіретін Шақ~Шек (құлыншақ, түлкішек), Шағ(қ)ын тәрізді нұсқалары қолданылады. Ежелгі дәуірде ұлтесіміміз жалпы атау түрінде ҚАС болып та, сондай-ақ САҚ болып та атала берген. Кейін бірте-бірте екеуі қосылып ҚАССАҚ болып айтылуға көшкен.

Қорытынды

Сонымен ғасырлар бойы шешімін таппай келген **ҚАЗАҚ // ҚАССАҚ ~ ҚАЗЗАҚ > ҚАЗАҚ** атты ұлттық есіміміздің шығу төркіні анықталды, нықталды деп нық сеніммен айта аламыз. Бұл мәселе кең түрде баяндалатын ауқымды жұмысты талап ететіні аян. Алла жазса, оған алда арнайы уақыт бөлетін боламыз. Жазбада қолданылған ҚАССАҚ тектес ұлтымызға тән есім сөз ҚАЗАҚ ұлтының шежіресіне, ежелгі тарихына қатысты аса құнды мәліметтер болып табылады. Шежіремізде және басқа да тарихи жазбаларда, сондай-ақ күнделікті сөздік қорымызда қолданылып келе жатқан ҚАЗАҚ ұлтесімі ежелгі заманда жазылып қалған дерекжазбадан шыққан соң, қалған АҚ АРЫС, ЖАНАРЫС, БЕКАРЫС аталар атының да көне жазба деректерден шығып қалуы ғажап емес деуге болады. Өйткені Үш ата туралы мәлімет Күлтөбе жазуында [7] жазылып қалғаны мәлім.

Әдебиеттер

1. Семенов А.И. К выявлению центральноазиатских элементов в культуре раннесредневековых кочевников Восточной Европы // АСГЭ (Археологический сборник), вып. 29. - L.: 1988. - С. 97-111. Kronk.spb.ru/library/Semenov-ai-1988.htm

2. Бекжан О.Д. Түркі күлбізік жазба ескерткіштері тілінің семиотика-семантикалық негіздері. - Алматы: «Қазығұрт», 2015. - 131-б.

3. Байчоров С.Я. Древнетюркские рунические памятники Европы. - Ставрополь,1989. - С. 73, 136.

4. Бекжанүбірі О. Қазақ атауы қалай шыққан // Ана тілі. - 1994. - 18 сәуір.

5. Бекжанүбірі О. Қанқ елінің жазуы: 1. Күлтөбе – IV жазуы // Түркология. - 2008. - № 1-2. - 11- б.

6. Бекжан О.Д. Күлтегін жазба ескерткішінің жаңа қырлары. - Түркістан: «Мырза», 2016. - 21-51-бб.

7. Бекжан О. Күлтөбеден табылған қыш кітап сынықтарындағы қысқа жазулардың мағынасы // «Жалпы тіл білімі және түркі тілдерінің өзекті мәселелері» атты ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. ҚР Мәдениет министрлігі Тіл комитеті және Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, 2010, 21 желтоқсан. - Астана: 2010. - 176-187- бб.; Есік жазуына 2009 жылғы түзетпе және ондағы жаңа ұсақ жазудың мағынасы // Түркология. - 2010. - № 1-2, 3-35-бб.

References

1. Semenov A.I. K vyyavleniyu centralьnoaziatskix elementov v kyltyre rannesrednevekovyx kochevnikov Vostochnoy Evropy // ASGƏ (Arxeologicheskiy sbornik), vyp. 29. - L.: 1988. - S. 97-111. Kronk.spb.ru/library/Semenov-ai-1988.htm

2. Bekjan O.D. Turki kulbizik jazba eskertkishteri tilinin semiotika-semantikalyq negizderi. - Almaty: «Qazygurt», 2015. - 131-b.

3. Baychorov S.YA. Drevnetyurkskie rynicheskie pamyatniki Evropy. - Stavropol:1989. - S. 73, 136.

4. Bekjanubiri O. Qazaq atayy qalay shyqqan // Ana tili. - 1994. - 18 sayir.

5. Bekjanubiri O. Qanq elinin jazyy: 1. Kultobe – IV jazyy // Turkologiya. - 2008. - № 1-2. - 11-b.

6. Bekjan O.D. Kultegin jazba eskertkishinin jana qyrlary. - Turkistan: «Myrza», 2016. - 21-51-bb.

7. Bekjan O. Kultobeden tabylgan qysh kitap synyqtaryndagy qysqa jazylardyn magynasy // «Jalpy til bilimi jane turki tilderinin ozekti maseleleri» atty gylymi-teoriyalyq konferen. materialdary. QR Madeniet ministrligi Til komiteti jane L.N. Gymilev at. Eyraziya ulttyq yniversiteti, 2010, 21 jeltoqsan. - Astana: 2010. - 176-187- bb.; Esik jazyyna 2009 jylgy tuzetpe jane ondagy jana usaq jazydyn magynasy // Turkologiya. 2010. - № 1-2. - 3-35-bb.

МАЗМҰНЫ

Абдрахим М., Тулешова У.
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ «ШЕН» ЖӘНЕ РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ МАРАПАТТАРЫ МӘСЕЛЕСІ……5
Ахтаева Н.С., Парух К.И.
SPSS – СТАТИСТИКА БАҒДАРЛАМАСЫНДА СТАТИСТИКАЛЫҚ ДЕРЕКТЕРДІ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ДАҒДАРЫС ЖАҒДАЙЫНДА СПОРТШЫЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ КЕҢЕС БЕРУ.....12
Байгапанова А.Б., Адильбаева А.С.
СЕМЕЙ ӨҢІРІ АУЫЛ ЕҢБЕКШІЛЕРІНІҢ МАЙДАНДЫ ӨНІМ СҰРАНЫСЫМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУІ.....19
Балтабаева К.Н.
ӘБІЛҚАЙЫР МҰХАММЕД ҒАЗИ БАһАДУР-ХАН.....33
Бейсегулова А.Қ.
ЭТНИКАЛЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ САҚТАУДА ТІЛДІҢ ОРНЫ.....45
Бекжан О.Д.
ҚАССАҚ ЭТНОНИМІ ЖАЗЫЛҒАН КӨНЕ ТҮРКІ РУНА ЖАЗУЫНЫҢ МАҒЫНАСЫ.....50
Гейдаров А.
КСРО-НЫҢ ҚҰРЫЛУ ҚАРСАҢЫНДАҒЫ РКСФР-ДІҢ ОҢТҮСТІК КАВКАЗДАҒЫ САЯСАТЫ ЖӘНЕ БҰЛ БАҒЫТТАҒЫ ӨЗГЕШЕЛІКТЕР.....57
Жайлыбаев Д.Ж.
ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ МОНО ЖӘНЕ ШАҒЫН ҚАЛАЛАРДЫҢ ДАМУЫ.....63
Жанақова Н.Т.
ҚАЛИ БІЛӘЛОВ – ЕЛІМІЗДЕГІ БІЛІМ ІСІНІҢ БІЛГІР ҰЙЫМДАСТЫРУШЫСЫ.....68
Жарқынбаева Р.С., Байжанова С.Н.
ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....73
Жуматаев Р.С., Кожабекова Ж.Б.
ТҮРКІ-МОҢҒОЛ ХАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ЖЫЛҚЫМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ДҮНИЕТАНЫМНЫҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ……82
Ибраева А.
ЖАһАНША ДОСМҰХАМЕДОВ – АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ ӨРШІЛ ҚАЙРАТКЕРІ.....91
Ибраева А.
АХМЕТ БІРІМЖАНОВ – АЛАШ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯСЫНЫҢ КӨРНЕКТІ ӨКІЛІ.....101
Каженова Г.Т.
СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘСКЕРИ КОММУНИЗМ САЯСАТЫНА БҰҚАРА ХАЛЫҚТЫҢ КӨРСЕТКЕН ҚАРСЫЛЫҒЫ.....111
Кәрібаев Б.Б.
ЖӘНІБЕК ХАН.....120
Кәрібаев Б.Б.
КЕРЕЙ ХАН.....133
Кульшанова А.А.
ЖАҢА ӘДІСНАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕР БОЙЫНША ҰЛТТЫҚ САЯСАТЫ БОЛЬШЕВИКТЕР ҚАЛЫПТАСУ КЕЗЕҢІНДЕ ТОТАЛИТАРЛЫҚ МЕМЛЕКЕТ.....150
Қалыбекова М.Ч.
XX Ғ. 30-40 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ КСРО-НЫҢ ҚҰҒЫН СҮРГІН САЯСАТЫНЫҢ БІР ТҮРІ - ҚАЗАҚСТАНҒА КҮШТЕП ҚОНЫСТАНДЫРУ.....154
Қалшабаева Б.К., Шакенов С.Т., Ерғабылов А.Е.
ҚОЛА ДӘУІРІНДЕГІ ҚАЛБА-НАРЫМ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫ (ЖЕРЛЕУ ОРЫНДАРЫ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....163
Қойгелдиев М.Қ.
МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ: АЛАШТЫҚ ҚАЛАМГЕРЛЕР МАНИФЕСІ.....170
Қойгелдиев М.Қ.
ЕСМАҒАМБЕТ ИСМАЙЛОВ: МЕН ӘДЕБИЕТТІ БАРЛЫҚ МҮДДЕМНЕН ЖОҒАРЫ ҚОЙДЫМ!.....192
Қорабай С.С.
«ДАНА ХИКАР ХИКАЯСЫ» ЖӘДІГЕРІ – АРМЯН ЖАЗУЫНДАҒЫ ОРТА ҒАСЫРЛЫҚ ҚЫПШАҚ ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШІ……226

Майданали З.
ТӨРЕ ЖӘНЕ ШЫҢҒЫС ХАННЫҢ ЖАСАҒЫН ЗЕРТТЕУДЕГІ ЗАМАНАУИ ҒЫЛЫМИ ПАРАДИГМАЛАР.....232
Мамедзаде У.К.
ӘЗЕРБАЙЖАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЙМАҚТАҒЫ БЕЙБІТШІЛІК ПЕН ТҰРАҚТЫЛЫҚТЫҢ КЕПІЛІ РЕТІНДЕ..238
Мамиров Т.Б., Клышев Е.Е.
ОЙСЫЛҚАРА ЖЕРІНДЕГІ ТАС ДӘУІРІНІҢ ЕСКЕРТКІШТЕРІ ТУРАЛЫ(АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫ):
АЛДЫН-АЛА ХАБАРЛАМА.....247
Молдабаева Д.Ж., Маратұлы Т.
X-XI Ғ. ҚАРАХАН МЕМЛЕКЕТІНІҢ ШЫҒЫС САЯСАТЫ: КОЧО ҰЙҒЫР ИДИҚҰТТЫҒЫМЕН
СОҒЫСЫ ЖӘНЕ ХОТАНДЫ ЖАУЛАП АЛУЫ.....254
Мургабаев С.С.
ҚАРАТАУ ПЕТРОГЛИФТЕРІНДЕГІ ТҮРКІ КЕЗЕҢІНІҢ БЕЙНЕЛЕРІ МЕН ТАҢБАЛАРЫ.....262
Мұхитов Қ.
ГУРЬЕВ-ҚАНДЫАҒАШ ТЕМІР ЖОЛЫНЫҢ САЛЫНУ ТАРИХЫ.....282
Омарова Г.Ә.
АЛЖИР ҚАСІРЕТІ: АЗАП ШЕККЕН АНАЛАР ЕСТЕЛІГІНДЕ.....289
Оспанғалиев Қ.Ә.
БҮКІЛРЕСЕЙЛІК ҚҰРЫЛТАЙ ЖИНАЛЫСЫ ҚАРСАҢЫНДАҒЫ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ҚОҒАМДЫ-САЯСИ ЖАҒДАЙЫ.....297
Саурықова Ж.С.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЖЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ КУЛАКТАРДЫ ЖОЮ ПРОЦЕСІНДЕГІ БҰРМАЛАНУЛАР…...309
Смағұлов Б.
ТОНЫКӨКТІҢ ЕКІНШІ ТҮРІК ҚАҒАНДЫҒЫ КЕЗІНДЕГІ ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ
ӘСКЕРИ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІ (VII – VIII ҒҒ.).....318
Сұлтанғалиева Г., Ануаров Н.Т.
ОРЕНБУРГ КАДЕТ КОРПУСЫ ЖӘНЕ XIX Ғ. ҚАЗАҚ ОФИЦЕРЛЕРІ.....330
Ташқараева Ә.М.
АБУ-Л-ҒАЗИ БАһАДҮР ХАН: ӨМІРІ МЕН ҚОҒАМДЫҚ ҚЫЗМЕТІ.....338
Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шакенов С.Т., Ерғабылов А.Е.
ШІЛІКТІ-ТАРБАҒАТАЙ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ 2019 ЖЫЛЫ ЕЛЕКЕ САЗЫ ҚОРЫМЫНДА
ЖҮРГІЗГЕН ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫ.....347
Хасенова Б.М.
АРХЕОЛОГИЯ БОЙЫНША КИМАК ҚОҒАМЫНДАҒЫ ГЕНДЕР.....353

СОДЕРЖАНИЕ

Абдрахим М., Тулешова У.
ВОПРОСЫ «ЧИНА» И НАГРАД РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В КАЗАХСКОМ УСТНОМ НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ……..5
Ахтаева Н.С., Парух К.И.
ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ КОНСУЛЬТИРОВАНИЕ СПОРТСМЕНОВ В КРИЗИСНЫХ СИТУАЦИЯХ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СТАТИСТИЧЕСКОЙ ВЫКЛАДКИ ДАННЫХ В ПРОГР.....12
Байгапанова А.Б., Адильбаева А.С.
ОБЕСПЕЧЕНИЕ СЕЛЬСКИМ НАСЕЛЕНИЕМ СЕМИПАЛАТИНСКОГО РЕГИОНА ПОТРЕБНОСТЕЙ ФРОНТА.19
Балтабаева К.Н.
АБУЛХАИР МУХАММЕД ГАЗИ БАХАДУР-ХАН.....33
Бейсегулова А.К.
РОЛЬ ЯЗЫКА В СОХРАНЕНИИ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ.....45
Бекжан О.Д.
ЗНАЧЕНИЯ ДРЕВНЕ ТЮРКСКОГО РУНИЧЕСКОГО ПИСЬМА, ГДЕ НАПИСАН ЭТНОНИМ КАССАК.....50
Гейдаров А.
ПОЛИТИКА РСФСР НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ НАКАНУНЕ ОБРАЗОВАНИЯ СССР И РАЗЛИЧИЯ В ДАННОМ НАПРАВЛЕНИИ……..57
Жайлыбаев Д.Ж.
РАЗВИТИЕ МАЛЫХ И МОНО ГОРОДОВ ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....63
Жанакова Н.Т.
КАЛИ БИЛАЛОВ – ТАЛАНТЛИВЫЙ ОРГАНИЗАТОР ОБРАЗОВАНИЯ В СТРАНЕ.....68
Жаркынбаева Р.С., Байжанова С.Н
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.....73
Жуматаев Р.С., Кожабекова Ж.Б.
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ МИРОВОЗЗРЕНИЯ ТЮРКО-МОНГОЛЬСКИХ НАРОДОВ, СВЯЗАННЫЕ С ЛОШАДЬЮ.....82
Ибраева А.
ЖАХАНША ДОСМУХАМЕДОВ – АМБИЦИОЗНЫЙ ДЕЯТЕЛЬ АЛАШСКОГО ДВИЖЕНИЯ.....91
Ибраева А.
АХМЕТ БИРИМЖАНОВ – ВЫДАЮЩИЙСЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬ АЛАШСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ.....101
Каженова Г.Т.
СОПРОТИВЛЕНИЕ НАРОДНЫХ МАСС ПОЛИТИКЕ ВОЕННОГО КОММУНИЗМА В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ……111
Карибаев Б.Б.
ЖАНИБЕК ХАН.....120
Карибаев Б.Б.
КЕРЕЙ ХАН.....133
Кульшанова А.А.
НОВЕЙШИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ПО НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ БОЛЬШЕВИКОВ В ПЕРИОД СТАНОВЛЕНИЯ ТОТАЛИТАРНОГО ГОСУДАРСТВА.....150
Калыбекова М.Ч.
ПРИНУДИТЕЛЬНОЕ ПЕРЕСЕЛЕНИЕ НАРОДОВ В КАЗАХСТАН КАК ФОРМА РЕПРЕССИВНОЙ ПОЛИТИКИ СССР (1937-1945).....154
Калшабаева Б.К., Шакенов С.Т., Ергабылов А.Е.
МИРОВОЗЗРЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ КАЛБА-НАРЫМСКИХ ПРЕДГОРИЙ В ЭПОХУ БРОНЗЫ (НА ОСНОВАНИИ МАТЕРИАЛОВ ЗАХОРОНЕНИЙ).....163
Койгелдиев М.
МАГЖАН ЖУМАБАЕВ: МАНИФЕСТ НАЦИОНАЛЬНОГО ПИСАТЕЛЯ.....170
Койгелдиев М.
ЕСМАГАМБЕТ ИСМАИЛОВ: Я ЛИТЕРАТУРУ СТАВИЛ ВЫШЕ ВСЕХ СВОИХ ИНТЕРЕСОВ!.....192
Корабай С.С.
«СКАЗАНИЕО ПРЕМУДРОМ ХИКАРЕ» – АРМЯНОПИСЬМЕННЫЙ КЫПЧАКСКИЙ ПАМЯТНИК СРЕДНЕВЕКОВЬЯ……226

Майданали З.
СОВРЕМЕННЫЕ НАУЧНЫЕ ПАРАДИГМЫ И ТЕНДЕНЦИИ В ИЗУЧЕНИИ ТӦРЕ
И ЯСЫ ЧИНГИСХАНА.....232
Мамедзаде У.К.
АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА КАК ГАРАНТ МИРА И СТАБИЛЬНОСТИ В РЕГИОНЕ.....238
Мамиров Т.Б., Клышев Е.Е.
О ПАМЯТНИКАХ КАМЕННОГО ВЕКА МЕСТНОСТИ ОЙСЫЛКАРА (АКТЮБИНСКАЯ ОБЛ.): ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ.....247
Молдабаева Д.Ж., Маратұлы Т.
ВОСТОЧНАЯ ПОЛИТИКА КАРАХАНИДСКОГО ГОСУДАРСТВА В X-XI ВЕКАХ: ВОЙНА С УЙГУРСКИМ ИДИКУТСТВОМ КОЧО И ЗАВОЕВАНИЕ ХОТАНА.....254
Мургабаев С.С.
ИЗОБРАЖЕНИЯ И ТАМГИ РАННЕТЮРКСКОГО ПЕРИОДА В ПЕТРОГЛИФАХ КАРАТАУ.....262
Мухитов К.
ИСТОРИЯ СТРОИТЕЛЬСТВА ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГИ ГУРЬЕВ-КАНДАГАЧ.....282
Омарова Г.А.
ГОРЕСТИ АЛЖИРА В ВОСПОМИНАНИЯХ МАТЕРЕЙ-УЗНИЦ.....289
Оспангалиев К.А.
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ НАКАНУНЕ ВСЕРОССИЙСКОГО УЧРЕДИТЕЛЬНОГО СОБРАНИЯ.....297
Саурыкова Ж.С.
ПЕРЕГИБЫ И ИСКРИВЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ И РАСКУЛАЧИВАНИЯ
В
КАЗАХСТАНЕ.....309
Смагулов Б.
ОБЩЕСТВЕННАЯ И ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТОНЬЮКУКА
В ПЕРИОД ВТОРОГО ТЮРКСКОГО КАГАНАТА (VII – VIII ВВ.).....318
Султангалиева Г.С., Ануаров Н.Т.
ОРЕНБУРГСКИЙ КАДЕТСКИЙ КОРПУС И КАЗАХСКИЕ ОФИЦЕРЫ XIX В.....330
Ташкараева А.М.
АБУ-Л-ГАЗИ БАХАДУР ХАН: ЖИЗНЬ И ОБЩЕСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ.....338
Төлеубаев Ә.Т., Жұматаев Р.С., Шакенов С.Т., Ерғабылов А.Е.
ИССЛЕДОВАНИЯ, ПРОВЕДЕННЫЕ ШИЛИКТИ - ТАРБАГАТАЙСКОЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИЕЙ В 2019 ГОДУ НА МОГИЛЬНИКЕ ЕЛЕКЕ САЗЫ.....347
Хасенова Б.М.
ГЕНДЕР В КИМАКСКОМ ОБЩЕСТВЕ ПО ДАННЫМ АРХЕОЛОГИИ.....353

CONTENTS

Abdrakhim M., Tuleshova U.
QUESTIONS OF "RANK" AND AWARDS OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE KAZAKH ORAL FOLK……....5
Akhtayeva N.S., Paruch K.I.
PSYCHOLOGICAL CONSULTING OF ATHLETES IN CRISIS SITUATIONS USING STATISTICAL DATA CALCULATIONS IN THE SPSS-STATISTICS PROGRAM.....12
Baigapanova A.B., Adilbayeva A.S.
COVERING THEFRONT DEMANDS BY THE RURAL POPULATION OF THE SEMIPALATINSK REGION……..19
Baltabayeva K.
ABULKHAIR MUKHAMET GAZI BAKHADUR-KHAN.....33
Beysegulova A.K.
THE ROLE OF LANGUAGE IN PRESERVING ETHNIC IDENTITY.....45
Bekzhan O.D.
THE VALUES OF THE ANCIENT TURKIC RUNIC LETTERS, WHERE THE WRITTEN WORD KASSAK.....50
Heydarov A.
THE SOUTH CAUCASUS POLICY OF RSFSR ON THE EVE OF THE USSR ESTABLISHMENT AND DIFFERENCES IN THIS DIRECTION.....57
Zhailybayev D.Zh.
DEVELOPMENT OF SMALL AND MONO CITIES OF TURKESTAN REGION.....63
Zhanakova N.T.
KALI BILALOV – TALENTED ORGANIZER OF EDUCATION IS IN COUNTRYS.....68
Zharkynbayeva R., Baizhanova S.
FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN.....73
Zhumataev R.S., Kozhabekova Zh.B.
SOME ASPECTS OF WORLDVIEW RELATED TO HORSES AT TURK-MONGOLIAN PEOPLES.....82
Ibraeva A.
ZHAKHANSHA DOSMUKHAMEDOV – THE AMBITIOUS ACTOR OF THE ALASH MOVEMENT.....91
Ibraeva A.
AKHMET BIRIMZHANOV – THE OUTSTANDING REPRESENTATIVE OF THE ALASH INTELLIGENTSIA.....101
Kazhenova G.
THE RESISTANCE OF THE POPULATION TO THE POLICY OF WAR COMMUNISM IN NORTHERN KAZAKHSTAN……..111
Karibaev B.
JANIBEK KHAN.....120
Karibaev B.
KEREY KHAN.....133
Kulshanova A.A.
THE LATEST METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE NATIONAL POLICY OF THE BOLSHEVIKS IN THE PERIOD OF THE TOTALITARIAN STATE FORMATION.....150
Kalybekova M.Ch.
FORCED RESETTLEMENT OF PEOPLES TO KAZAKHSTAN AS A FORM OF REPRESSIVE POLICY OF THE USSR (1937-1945).....154
Kalshabayeva B.K., Shakenov S.T., Ergabylov A.E.
WORLDVIEW OF THE POPULATION OF KALBA-NARYM FOOTHILLS IN THE BRONZE AGE (BASED ON BURIAL MATERIALS).....163
Koigeldiyev M.
MAGZHAN ZHUMABAYEV: MANIFESTO OF A NATIONAL WRITER.....170
Koigeldiyev M.
YESMAGAMBET ISMAILOV: I PUT LITERATURE ABOVE ALL MY INTERESTS!.....192
Korabay S.
A «STORY ABOUT WISE HIKAR» IS ARMENIAN WRITING KIPCHAK MONUMENT OF MIDDLE AGES…….226
Maidanali Z.
MODERN SCIENTIFIC PARADIGMS AND TRENDS IN THE STUDY OF TÖRE AND YASY CHINGISKHAN……....232

Mamedzade U.K.
REPUBLIC OF AZERBAIJAN AS A GUARANTOR OF PEACE AND STABILITY IN THE REGION.....238
Mamirov T.B., Klyshev E.E.
ABOUT THE STONE AGE SITES OF OYSYLKARA (AKTOBE REGION): PRELIMINARY REPORT.....247
Moldabayeva D.J., Maratulu T.
THE EASTERN POLICY OF QARAKHANID STATE IN X-XI CENTURİES:THE WARFARE BETWEEN KOCHO KINGDOM OF UYGHURS AND THE INVASION OF KHOTAN.....254
Murgabayev S.S.
IMAGES AND TAMGI OF THE EARLY TURKISH PERIOD IN KARATAU PETROGLYPHS.....262
Mukhitov K.
THE HISTORY OF THE RAILWAY GURYEV-KANDAGASH CONSTRUCTION.....282
Omarova G.
THE SORROWS OF ALGERIA IN THE MEMORIES OF MOTHERS-PRISONERS.....289
Ospangaliev K.A.
SOCIO-POLITICAL SITUATION IN EAST KAZAKHSTAN ON THE EVE OF THE ALL-RUSSIAN CONSTITUENT ASSEMBLY……...297
Saurykova Zh.
EXCESSES AND DISTORTIONS IN THE PROCESS OF COLLECTIVIZATION AND DISPOSSESSION IN KAZAKHSTAN……..……309
Smagulov B.
MILITARY-POLITICAL ACTIVITY OF TONYUKUK IN THE PERIOD OF SECOND TURKIC QAGHANATE (VII - VIII CENTURIES)……..….318
Sultangalieva G.S., Anuarov N.T.
ORENBURG CADET CORPS AND KAZAKH OFFICERS IN THE XIX CENTURY.....330
Tashkaraeva A.
ABU-L-GHAZI BAHADUR KHAN: LIFE AND PUBLIC ACTIVITIES.....338
Toleubaev A.T., Zhumatayev R.S., Shakenov T., Ergabilov A.E.
RESEARCH WORK CARRIED OUT BY THE SHILIKTY-TARBAGATAI ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION IN 2019 AT THE YELEKE SAZY NECROPOLIS.....347
Khasenova B.M.
GENDER IN THE KIMAK SOCIETY ACCORDING TO DATA OF ARCHEOLOGY.....353

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2019. 4(20)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 15.12.2019.
Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй